

OLASZ SÁNDOR

„Ami szép, az nehéz”

AZ ESSZÉÍRÓ BABITS MIHÁLYRÓL – EGY ÚJ VÁLOGATÁS ÜRÜGYÉN

Három évtizede nem volt újabb kiadása a magyar esszé egyik csúcsteljesítményének. Legutóbb 1978-ban, a Babits Mihály Művei sorozatban Belia György szerkesztésében jelent meg az *Esszék, tanulmányok* kettős kötete, melynek anyagához képest az új válogatás kevesebb írást tartalmaz, ám a csökkentett terjedelem ellenére valójában alig marad ki fontos mű. Igaz, szívesen olvastam volna itt is a *Magyar irodalom* (1913) pontos látületét a modernség nagy korváltásáról és az ezt megelőző állapotról, *Az irodalom elmélete* 1919-es előadásorozatát vagy a *Magyar Proustot* (1937), mely a nagy regénylázadás magyar recepciójában megkerülhetetlen. Az 590 oldalas válogatás azonban lényegében teljes képet ad az esszéíró legfontosabb gondolatairól, témáiról, a módszer olykor csak árnyalatnyi változásairól, melyek persze a legteljesebb összhangban vannak az életmű egészével. Ezért is telitalálat a kedvcsináló könyvjelzőre kiemelt Németh László-idézet, melyben ez olvasható: „Egy lírikus problémái írótak itt át a tanulmány nyelvére. Ez a lírikus azonban tanult mesterember is s homlokát elvont magasságokba fúró gondolkodó...” Ez a teljesítmény – mondja Németh – mindig csábít arra, hogy felülműljük, s mindig arra figyelmeztet, hogy ez a terv „alig megvalósítható feladat lesz”.

Jankovics József munkáját – a kritikai kiadásokkal versenyző jegyzetanyag, a név- és szómagyarázatok okán – tankönyvnek is nyugodt lélekkel ajánlhatjuk. A gondos filológiai munkálkodás végre a hiteles és csonkítások nélküli Babits-szövegeket adja az olvasó kezébe. 1978-ban még szögletes zárójelek utaltak a kényesnek minősülő mondatokra. A *Szekszárdi kadarkában* a szerző fehér paripa nélkül vonul be a múltba, s az országrészek sem vesznek el. A *Gondolatok az ólomgömb alatt* „kis hazájának” a jelzője harminc évvel ezelőtt nem lehetett a „megcsonkított”. „Delfinológiai” művelet tárgya lett az az elmélkedés is, mely szerint az iszonyú ólomgömb rádiószugarai alatt a szerző nem tud visszaemlékezni a csonka ország formájára, ámde a nagyra, az igazira, a történelmire igen. A *Szent István városában* Babits jegyzete – minden különösebb figyelmeztetés nélkül – maradt ki: „Ezt augusztus végén írtam; alig tíz hét telt el, s Esztergom ismét megszűnt véghely lenni. Csodálatos magyar sors – de erről lesz még szó a könyvben később.” Felvidék 1938-as visszacsatolására történik itt utalás. Azon viszont csak csodálkozhatunk, hogy három évtizeddel ezelőtt az „Egy reggel eltűnt Erdély” vajon miért ment át a szűrőn.

A szomszéd népek érzékenységét „esetleg sértő” kitételek mellett persze sorozatban tűnnek föl olyan szövegrészek, amelyek a korábbi évtizedekben uralkodó irodalomtörténeti tévhit, az „elefántcsonttoronnyal” kapcsolatos butaság alól húzzák ki a talajt. Miközben Babits – egyébként teljes joggal – a nagy európai értékek következetes képviselőjeként, őrzőjeként jelenik meg közgondolkodásunkban, a közösségi, nemzeti gondok iránti

érzékenysége is nyilvánvaló. Igaz, hogy a Goethe-tanulmányban nagyon világosan és határozottan kifejti: „Korunk szeret kollektív jelszavakat hangoztatni, s felejteti azt, hogy minden kollektív jelszó voltaképp szétválasztó, s valamely nemzet, vagy párt, vagy világnézet nevében eldarabolja az emberiséget.” A 20. század első évtizedében a szagokról és ízekről érkező Babits azonban az 1910-es évek végétől fokozatosan belesodródik az igenis kollektív, nemzeti ügyekbe. Az ezekkel való szembenézés nem az európaiságot szorítja háttérbe, ellenkezőleg, egy valódi európaiság szellemét formálja. Mert lehet és kell a csillagot követő vagy éppen nem követő emberről beszélni (*Az írástudók árulása*), a szép elgondolások azonban menthetetlenül sterillé válnak, ha a Péterek és Jánosok (utalva itt az *Édes Anna* Moviszterének eszmefuttatására) szenvedése iránt érzéketlenek vagyunk. Ady nemzeti költő volt (*Tanulmány Adyról*), „a nemzet pedig nagyon is élet, a legszínesebb és legmelegebb élethullámok közül való”. Annak a kijelentésének sincs természetesen semmiféle kirekesztő, rasszista tartalma, mely szerint Ady „a fajiságnak költője volt”. A kor a szélsőjobbtól a polgári radikálisokig különösebb aggály nélkül használta a „faj” szót (erre Monostori Imre gyűjtött össze kiváló példákat). Ha Babits költőtársával összefüggésben használja, az egyszerűen csak annyit jelent, hogy Ady tudatosan és természetesen vállalta magyarságát. „Fajom sorsa a gyötrődésig izgat és rettegtet...” – írja a Nyugat ankétjára írt *Elfogy a magyarság?*-ban. Hiszen a címben még kérdőjelezett veszedelem szerinte „nagyobb, mint az ország megcsónkítása volt”. Miközben Babits minden idegszálával átélte és szenvedte nemzeti tragédiáinkat, Adyhoz hasonlóan bíráló és sokak szemében talán nagyon „nemzetietlen” is tudott lenni. A magyar jellemről egy mondata álljon itt: „Minden nemzeti küzdelem nálunk tulajdonképpen csak védekezés az ősz nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen.” Ismerjük a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* egészen személyes kifakadását: „Jobb volna menni már Tásmániába”. Az a „vita és vallomás”, melyben ez a mondat olvasható, közvetlen előzményként a Kisfaludy Társaság nem túl dicsőséges akcióját mondhatja magáénak. Az akadémikusok ugyanis azt firtatták, vajon ki hogyan viselkedett a Kommün alatt, ki árult el nemzetellenes érzületet. Az ütközés tehát azzal a szemlélettel szembeni, mely az irodalomban csupán nemzeti értékeket képes meglátni. Babits – Dantéhoz hasonlóan – „az emberi egység prófétája és bajnoka” kívánt lenni, s ebbe az egységbe természetesen, de nem kizárólagosan tartozott bele a nemzeti érzés.

Az esszék mai olvasója, legalábbis az, aki Babitshoz hasonlóan még egy felelő-megértő kultúra jegyében nevelkedett, ámulattal veszi tudomásul a látókör tágasságát, a korkérdésekkel való szembenézés bátorságát. „Én még egy régiebb, szellemibb korból jöttem, mely előtt a legszentebb kapocs a nemzet kapcsa volt, szellemi kötelék. Ez a kor megveti a szellemet, s megveti a szellemi kapcsokat.” *A tömeg és a nemzet szerzője* odáig is elmegy, hogy a 20. század a nemzeti jelszók alatt magát a nemzet elvét destruálja. Ebben az értelemben nem érzi magát modern embernek, századához – mondja – semmi köze. Visszatérő probléma Babits gondolatrendszerében, hogy az irodalom és a filozófia nem mer igazán a világ arcába nézni, félve kerülgetik a kor központi kérdéseit. Persze kései utódok némi irigységgel nézzük azt az időt, amelyben még leírhatók voltak a következő mondatok: „A Kor lelkét az írástudókban kell keresni. Ők mozgatják a »század lépteit«” (*Az írástudók árulása*). Ma inkább azt látjuk, hogy az írástudót inkább a század, a tömeg von-szolja – már amelyik hagyja. Mindenesetre Babits a nagy korkérdéseket faggató írásaiban az akkor még talán csírájában mutatkozó tendenciát konstatálja: a kultúra ereje, szellemi-

sége hanyatlak. Talán 1939-es születésű az az írás (*A háború háborúja*), melyben meghökkenítő kijelentés olvasható: nem is annyira népek harcolnak egymás ellen, hanem „az Ember harcol valami ellen, amit magában hordoz...” Harc folyik a harc mögött, az országhatárokért zajló küzdelem mögött valójában a szellemi határok a fontosak. A biztonságérzést és nyugalmat sirató Babits az eltűnések sorozatának számba vételekor olyan mondatokat ír le, melyeket akár korunk írástudója is mondhatna: „Lassan eltűnt a szellemi erőd szilárdságába vetett hit is, a könyvek összevissza csúszkáltak, mint a rossz téglák, a toronyról, melyet a jövőnek építettünk, leverte a vihar a glóriát. Észre kellett vennünk, hogy senki se figyel ránk, és senki se törődik velünk. Hanguk elszállt a szélben, s hiába óvtuk gyertyánkat és irományainkat, a gyertya alig látszott pislogni, s az irományok ki voltak szolgáltatva a szeleknek. Más irományok is röptek ez idő tájt, megszentelt szerződések, ősi törvények lapjaiból, öröknek hitt érvényességek kánonaiból lett papírsárkány és levegő játéka.” Hét évtizeddel később – egy beteljesedni látszó folyamat ismeretében – pontosan ez a fölismerés inspirálta Sándor Iván 1998-ban megjelent regényét, *A szefforisi ösvényt*, mely Babits látomásához hasonló helyzetet idéz föl szokások, törvények megrendüléséről és illanó kohézióról. Valami elmúlt, s nem tudjuk, mi lép a helyére. Az erózió hosszú, elnyújtott (a korábbi évezredekhez képest persze akár rövidnek is nevezhető) korszakának lételménye ez, mely egyúttal a modernség, a modern próza egyik alapproblémájára, a megismerés kétségessé válására, a megértéssel szemben támasztott nehézségekre világít rá. Robinson azonban újra és újra körülnéz a szigeten, az irodalom pedig próbálja meg egyszer „lejegyezni azt, amit elfeledni kezdünk...”

A történelem logikátlan és nincs értelme, az antiintellektualizmus, a „veszedelmes világnézet” idejét éljük. Babits számára ezek a fölismerések alakították ki azt a jellegzetes „őrző” magatartást, amely a hazai modernség konzervatív fordulatával is a legteljesebb mértékben összefügg. Hiszen nem csupán Babits, hanem a Nyugat útját jellemzi (az 1920-as évektől) az „újítás: de ne rombolj!” elve. Az 1922-es *Tennyson* esszé ki is mondja: „Valahogy úgy van a dolog, hogy a modernség avul el leghamarabb...” A mai olvasó talán meg is hökken, amikor Babitstól ilyen sorokat talál. Hiszen az 1940-es évektől napjainkig (újító) irodalmi generációk folyamatosan vallják, hogy Babits köpenyéből bújtak elő, a babitsi hagyomány tehát eleven és inspiratív. Másrészt az ominózus kijelentés sem a modernséggel való szakításként értelmezendő, inkább az óvatos, értékőrző modernség kezdete. A Babits személyiségében, nézeteiben rejlő antinómiák nem szűkíthetők le hagyomány (folytatás, tradíció) és innováció (újítás, invenció) súrlódó, csiszolódo feszültségére. Poszler György determináltság és indetermináltság egységeként fogja föl a Babits elképzelt (s világirodalom-történetében is érvényesített) művészi folyamatot, melyben nemcsak az újításra esik hangsúly, hanem a folytatásra is. „A zsenialitás ugyanis a múlt teljes átélése, a tradíció saját kincsévé való kezelése, és az ebből kinövő vagy ennek ellenében kinövő újító mozzanat.” (Poszler György) Ily módon az indetermináltság is a determináltságból nő ki, annak tagadása vagy folytatása. Az új kötet alapján körvonalazódó esszéirői pályakép – noha az itt közölt esszék nem a kronológia fonalára fűzöttek – pontosan érzékelteti azt a váltást, amely az újítás értékhangsúlyainak eltolódására, kissé héttérbe szorulására vonatkozik.

Babits „nyugtalan klasszicitásának” (Halász Gábor) mintegy vezérelve, hogy a hagyományok és a formák tökéletes elvetését célzó programok sehová nem vezetnek, mivel „a művészet lényege hagyományoszerű momentumokon” alapul, s befogadása is „hagyó-

mányszerű beidegzettségeket feltételez”. „Az oly író, ki teljesen elvetné a hagyományokat: fegyvereit vetné el.” A *Ma, holnap, irodalom* az irodalmat élő szervezethez hasonlítja, mely folyton újul ugyan, de megújulása folyamatos és fokozatos, mivel „sohasem ugorhat ki egyszerre önmagából”.

Ha az irodalom élő szervezethez hasonlítható, akkor az írói mű is egészen természetesen fejezi ki az embert. Az *európai irodalom története* bevezetője nem véletlenül említi az „emberi attitűdöt a világgal szemben, vagy a világnak emberen átszűrt képét”. A gondolatmenet az olvasó, mintegy a befogadó kívánsága felől is megfogalmazza az írói oeuvre-rel szembeni várakozást. Hiszen az olvasó önmagára és világára kíváncsi, a teremtett világban önmaga megértésére vágyakozik. A leírt szavak sem lehetnek üres szavak csupán. „A szavak mögött asszociációk vannak, az asszociációkban élmények, az élményekben élet.” Amikor Vörösmartyról értekezik, akkor nemcsak a mindvégig csodált romantikus költői eszközeit jellemzi, általánosnak vélt esztétikai elveket fogalmaz meg. Például: „a nyelv nem lehet külön gazdag”. Noha a világ teljes átélésére és kifejezésére vágyó író a kifejezés eszközeit törvényszerűen a nyelvben keresi, mert anyaga csak a nyelv lehet. Nagyon szépen beszél erről a Kosztolányi-esszében is, igaz, finoman elhatárolva magát Kosztolányi világától. Hasonlóképpen Adytól is, akinek irányát „nem vallja”, minthogy semmilyen költői irányt nem vall. Paradox módon egy helyen még azt a tárgyias költészetet is tagadja, melynek kezdeményezőjeként az irodalomtörténet általában őt szokta föltüntetni.

Már *Shakespeare egyénisége* című korai esszéjében (1909) megpendíti, hogy az író műveiből egyéniségére, személyiségére lehet következtetni. „Így az író minden szava akaratlanul vallomássá lesz: alakjainak minden mozdulata önmagát árulja el: azt, hogy mit látott a világból és hogyan látta.” A filozófikus kérdések azonnal személyes ügyé válnak. Igaz, a filozófiát az általánosság legmagasabb fokán megjelenő ismeretnek tekinti, a legvégső igazságok azonban mindig személyes érdekeltségként érdekesek számára. Mire figyel föl a nagyon bonyolult Kant-műben, *Az örök békében?* A fordításfilológiai eszmefuttatásból az erkölcs érvényességének követelményéig jut el (a politikában), a történelem iránytalanságáig és ahhoz a kanti gondolatig, hogy „úgy kell cselekednünk, mintha lehetséges volna”. Alsó – vegyük úgy, mintha... Németh G. Béla alapvető tanulmánya (*Szerp, játék, föltételeesség*) óta tudjuk, hogy a minden lehetséges tételezésének agnosztikus elképzelése milyen termékeny talajra talál a Nyugat nagy íróinál. Amikor Babits 1931-ben a szellemtörténeti irány előnyeire és hátrányainak gondolkodik, az akkor még mindig újak tetsző tudományosság veszélyeire figyelmeztet. Hogy „a kor előbb-utóbb nagyon is hajlandó lesz a szellemtörténeti relativizmus végső következtetését levonni”, s a módszer szokatlan mértékben szakítja föl „a tudás szubjektivitását”. Itt mondja azt is, hogy nem feladata a szakszerűség, nem egy tudomány szak érdeke izgatja, hanem „a kívülálló kultúr-ember” aggódik az egész kultúra sorsáért és lehetőségeiért.

A személyességet és személyes érdekeltséget azonban Szent Ágoston és Bergson szabadítja föl. Az „első belülről látott lélekrajzban” a modern irodalom őst fedezi föl. Hirtelesen a belső lesz fontos, Ágoston kijelentése („én vagyok kutatásaim tárgya”) akár a századelő modernségének szlogenje lehetne. Babits jól tudja, hogy Bergson „nem tisztán a tudósoké”. Ma már inkább úgy fogalmazzunk, nem elsősorban a tudósoké. Hiszen a szakfilozófia valójában kissé lenézi az ő gondolatrendszerét. Babits számára Bergson nemcsak a kétféle idő, a tartam, a teremtő idő és az emlékezet újfajta értelmezését jelenti. Persze azt

is. Hiszen az idő mozgásának a különálló pillanatok összekapcsoló játéka nélkül aligha lehetne modern prózáról beszélni. Bergson a metafizikát hozza vissza, Weöres Sándor szavaival „az időből kilógó pillanatok” jogát. Babits filozófiai írásait olvasva lépten-nyomon a filozófia költőt, esszéíró inspiráló hatását érzékeljük. Hogyan fejezi ki az irodalom azt, amiről a filozófia sokszor csak dadogni tud.

Az önarcképbe billenő, önéletrajzi-vallomásos jellegű esszé Montaigne örökségéhez szokás kötni. Ám azt is látnunk kell, hogy az esszében (akár érzékelhető a nagy francia hatása, akár nem) igen gyakran előfordul, hogy az előadás narrációba, emlékezésbe, naplóba, esszéprózába (vagy prózaesszébe) torkollik. Igaz, az én-kifejezés elsősorban azokra az írásokra vonatkozik, melyek a *Keresztül-kasul az életemen* anyagából kerültek a válogatott esszék közé. Poszler György már 1980-ban azt fejtegette, hogy Babits a lírával és epikával egyenrangúvá teszi az esszét, mivel nemcsak a fogalmi önkifejezéshez, világértelmezéshez, hanem a „személyesen közvetlen életfilozófiához” közelít (*Az írástudók felelőssége*, eredetileg *A tanulmányíró Babits* címmel jelent meg), s ily módon teremt jellegzetes költői esszét. E líraiságot igen gyakran a naplószerű vallomásosság táplálja, miként *A veszedelmes világnézet*ben is tapasztaljuk. Nem tudja megszokni a háborút, visszaesik „a háború monomániájába”, s mindez végig első személyben. „Én meg vagyok győződve, hogy a történelem logikátlan...”

Miközben a tudományosság egy pillanatra sem szenved csorbát, az esszéisztika nem szorítja háttérbe a tudományos szempontokat. Tudomány, élet és művészet – mind együtt van a Babits-esszében, s ezek az oldalak nehezen játszhatók ki egymás ellen. Miként rendkívül problematikus lenne szembeállítani Babits munkáit a korabeli szaktudomány teljesítményeivel. Van, amiben Babits jár előbb, s itt elsőként a magyar filozófiai gondolkodás hiányaira, lemaradásaira gondolhatunk. Máskor viszont a már komoly eredményeket fölmutató tudományos munkálgodás más nézőpontú és módszerű kiegészítéseként olvasható a Babits-esszé. Hiszen Balassiról, Vörösmartyról, Aranyról, Petőfiről már az ő esszéi előtt is komoly teljesítményekkel büszkélkedhetett az irodalomtörténet. Az esszében azonban módszer, módszeresség, tárgyi tudás (megkerülhetetlen jelenléte) ellenére „csupán” háttéranyag. Balassa Péter mondta egy beszélgetésben: az esszé „a tapasztalás és a művészet érzékelésének beszédmódja”, melynek fontos nyelvi konzekvenciái vannak. Lehet a legbonyolultabb dolgokról beszélni, de komplikáltan megszólalni nem szabad. Hiszen az efféle tollforgatók – Babits Mihályt idézve – „egészen gyermekes módon restellik valamely gondolatukat egyszerűen elmondani: mintha félnének, hogy ezáltal gondolatuk naivságát meztelenül fognák elárulni”. (*Ma, holnap és irodalom*)

Az új válogatás tematikai egységekbe rendezve közli az írásokat: *A filozófus*, *A világ-irodalom olvasója*, *Magyar irodalomtörténész és kritikus*, *A szellemi élet szervezője*, *Az önéletrajz*. Kirajzolódnak így az esszéíró legfontosabb érdeklődési irányai. A kronológia követésével viszont a különféle témájú, de nagyjából azonos időben született írások felelgetnének egymásnak. A kötetből azonban így is nagyszerűen kikerekedik a kora fölfedezésre váró ismeretlenjeibe folyamatosan expedíciókat indító író heroikus vállalkozása.

(*Babits Mihály: Tanulmányok, esszék. Magyar Remekírók sorozat. A válogatás, a szöveg gondozás és a jegyzetek Jankovics József munkája. Kortárs Kiadó, Bp. 2005.*)